

MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDA TURIZMNI DAVLAT TOMONIDAN BOSHQARISH TIZIMINING SHAKLLANISHI

Avlayev Botirali Xoliqulovich

Qarshi davlat texnika universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi dastlabki yillarda turizm sohasini davlat tomonidan boshqarish tizimining shakllanish jarayoni tarixiy jihatdan tahlil qilingan. Sobiq ittifoq davridan meros bo'lib qolgan markazlashgan turizm boshqaruvi tizimini milliy manfaatlarga mos ravishda qayta tashkil etish, "O'zbekturizm" milliy kompaniyasining tashkil qilinishi, uning vakolat va vazifalarining belgilanishi, hududiy boshqaruv tuzilmalarining shakllantirilishi hamda turizmda bozor munosabatlarini joriy etishga qaratilgan chora-tadbirlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: turizm, davlat boshqaruvi, "O'zbekturizm", mustaqillik, turistik siyosat, Buyuk Ipak yo'li, turistik infratuzilma, xususiy turizm, davlat dasturi, turizm qonunchiligi.

Аннотация: В статье с исторической точки зрения анализируется процесс формирования системы государственного управления сферой туризма в первые годы независимости Узбекистана. Рассматриваются реорганизация унаследованной от бывшего Союза централизованной системы управления туризмом в соответствии с национальными интересами, создание Национальной компании «Узбектуризм», определение её полномочий и функций, формирование территориальных структур управления, а также меры по внедрению рыночных отношений в туристскую отрасль.

Ключевые слова: туризм, государственное управление, «Узбектуризм», независимость, туристская политика, Великий Шёлковый путь, туристская инфраструктура, частный туризм, государственная программа, законодательство о туризме.

Abstract: This article analyzes the formation of the state tourism management system during the first years of Uzbekistan's independence from a historical perspective. It examines the transformation of the centralized tourism administration inherited from the former Soviet Union in accordance with national interests, the establishment of the National Company "Uzbektourism", the definition of its powers and functions, the formation of territorial administrative structures, and measures aimed at introducing market mechanisms into the tourism sector.

Keywords: tourism, public administration, Uzbektourism, independence, tourism policy, Great Silk Road, tourism infrastructure, private tourism, state programme, tourism legislation.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotning boshqa tarmoqlari qatori turizm sohasini ham yangi siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish zarurati yuzaga keldi. Sobiq ittifoq sharoitida turizm faoliyati asosan markaziy ittifoq organlari orqali boshqarilgan bo'lib, turistik resurslardan foydalanish, xalqaro turistik aloqalarni yo'lga qo'yish va moddiy-texnik bazani rivojlantirish borasida respublikaning mustaqil boshqaruv imkoniyatlari cheklangan edi. Mustaqillik natijasida respublika hududidagi sobiq ittifoq tasarrufidagi turistik korxona va muassasalarning milliy yurisdiksiyaga o'tishi ushbu sohada yangi boshqaruv tizimini yaratishni kun tartibiga olib chiqdi. 1992-yil 27-iyuldagi Prezident farmonining o'zida ham "O'zbekturizm"ni tashkil etish zarurati sobiq Ittifoqqa bo'ysunuvchi turistik korxonalar va muassasalarning respublika huquqiy tasarrufiga o'tishi bilan bog'langan edi.

Shu nuqtayi nazardan, mustaqillikning dastlabki yillarida turizmni davlat tomonidan boshqarish tizimining shakllanishini alohida tarixiy jarayon sifatida o'rganish muhimdir. Chunki aynan 1990-yillarda keyingi davrdagi turizm siyosatining institutsional, iqtisodiy va huquqiy asoslari yaratildi. 1992-yilda yagona muvofiqlashtiruvchi organ tashkil qilinishi, 1995-yilda xalqaro turizmni Buyuk Ipak yo'li bilan bog'liq holda rivojlantirishga qaratilgan yangi siyosiy yondashuvning ilgari surilishi, 1998-yilda xususiy turistik tashkilotlarning boshqaruv tizimiga faolroq jalb qilinishi va 1999-yilda turizmni rivojlantirish davlat dasturi hamda maxsus qonunning qabul qilinishi ana shu jarayonning muhim bosqichlarini tashkil etdi.

Tadqiqotning maqsadi mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonda turizmni davlat tomonidan boshqarish tizimining shakllanish bosqichlarini tarixiy jihatdan tahlil qilish, boshqaruv institutlarining vazifalari va vakolatlaridagi o'zgarishlarni aniqlash hamda davlat siyosatining institutsional-huquqiy xususiyatlarini ochib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili: O'zbekistonda turizm tarixiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda mustaqillik yillaridagi turizm siyosati, xalqaro turizm, mehmonxona xo'jaligi, turistik xizmatlar bozori va Buyuk Ipak yo'li yo'nalishining ahamiyatiga oid masalalar turli jihatlaridan yoritilgan. Biroq turizmni boshqarish tizimining shakllanishi jarayonini davlat institutsional siyosatining alohida yo'nalishi sifatida, ayniqsa 1992–1999-yillardagi normativ-huquqiy hujjatlarning o'zaro bog'liqligida tahlil qilish mazkur mavzuga yanada tizimli yondashishni talab qiladi.

Mazkur maqolada asosiy manba sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 27-iyuldagi PF-447-son Farmoni, Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 20-oktabrdagi 484-son qarori, Prezidentning 1995-yil 2-iyundagi PF-1162-son Farmoni, Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 8-avgustdagi 346-son qarori, Prezidentning 1999-yil 15-apreldagi PF-2286-son va 30-iyundagi PF-2332-son farmonlari hamda 1999-yil 20-avgustdagi 830-I-

son “Turizm to‘g‘risida”gi Qonundan foydalanildi. Ushbu hujjatlar mustaqillikning dastlabki yillaridagi turizm siyosati va boshqaruv mexanizmlarining evolyutsiyasini izchil kuzatish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot tarixiylik, xolislik va xronologik izchillik tamoyillariga asoslandi. Muammoni tadqiq etishda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil, retrospektiv va institutsional tahlil usullaridan foydalanildi.

Tarixiy-qiyosiy metod yordamida turizm boshqaruvining sobiq ittifoq davridagi markazlashgan shakli bilan mustaqillikdan keyin yaratilgan milliy boshqaruv tizimi o‘rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Institutsional yondashuv asosida esa “O‘zbekturizm” milliy kompaniyasining huquqiy maqomi, uning davlat boshqaruvi tizimidagi o‘rni, markaziy va hududiy tuzilmalar o‘rtasidagi munosabatlar hamda xususiy turistik subyektlarning tizimga kirib kelishi o‘rganildi.

Normativ-huquqiy hujjatlar xronologik ketma-ketlikda qiyoslanib, davlatning turizmni boshqarishdagi vazifalari oddiy tashkiliy muvofiqlashtirishdan turizm industriyasini rivojlantirish, investitsiya, litsenziyalash, kadrlar, hududiy dasturlar va xalqaro hamkorlikni qamrab olgan kompleks siyosatga aylanishi aniqlashtirildi.

Natijalar: Mustaqillikdan keyingi turizm boshqaruvi tarixidagi birinchi muhim institutsional qadam 1992-yil 27-iyulda “O‘zbekturizm” milliy kompaniyasining tashkil etilishi bo‘ldi. Prezidentning PF-447-son Farmonida O‘zbekistonda jahon talablariga mos turistik tizimni yaratish, soha boshqaruvini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilandi. Farmonga ko‘ra, kasaba uyushmalari turizm va ekskursiyalar tizimi, yoshlar turizmi, “Sayyohintur” va sobiq SSSR tashqi turizm tizimiga qarashli ayrim korxonalar negizida yangi milliy kompaniya tashkil etildi.

Farmonda “O‘zbekturizm” zimmasiga respublika miqyosida turizm sohasidagi yagona siyosatni amalga oshirish, turizmning barcha turlarini

rivojlantirish uchun huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy sharoit yaratish, turistik markazlardan oqilona foydalanish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, xalqaro turistik xizmatlarni yo'lga qo'yish, yangi yo'nalishlar yaratish, kadrlar tayyorlash va turistik faoliyat ustidan nazoratni amalga oshirish kabi vazifalar yuklatildi. Kompaniya O'zbekiston hududida turizm sohasidagi yagona siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlovchi bosh muvofiqlashtiruvchi organ sifatida belgilandi.

1992-yil 20-oktabrdagi 484-son hukumat qarori ushbu yangi boshqaruv tizimining tashkiliy mexanizmlarini aniqlashtirdi. Qarorda "O'zbekturizm"ning Vazirlar Mahkamasiga hisobdorligi, xo'jalik uyushmasi sifatidagi maqomi, moliyaviy-iqtisodiy faoliyatining asoslari va hududiy bo'linmalarini tashkil qilish tartibi belgilandi. Viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasida tegishli hududiy turizm bo'limlarini tashkil etish vazifasining qo'yilishi turizm boshqaruvini markazdan hududlarga yoyishga qaratilgan dastlabki urinishlardan biri edi.

Demak, 1992-yildagi islohot natijasida sobiq ittifoqning turli tashkilotlarga bo'linib ketgan turistik tizimi o'rnida yagona milliy muvofiqlashtiruvchi institut yaratildi. Bu holat turizmni mustaqil davlat siyosatining alohida yo'nalishi sifatida shakllantirish uchun institutsional poydevor vazifasini bajardi.

Turizmni davlat tomonidan boshqarish tizimining keyingi bosqichi 1995-yildan yaqqol ko'zga tashlandi. Prezidentning 1995-yil 2-iyundagi PF-1162-son Farmoni Buyuk Ipak yo'lini tiklashda O'zbekiston ishtirokini faollashtirish va xalqaro turizmni rivojlantirishga qaratildi. Farmonda Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlarida xalqaro turizm bo'yicha maxsus ochiq iqtisodiy zonalar tashkil etish, aeroport va temir yo'l vokzallarida xorijiy sayyohlar uchun soddalashtirilgan bojxona tartiblarini joriy etish, xorijiy turistlar uchun yagona viza tizimini shakllantirish kabi vazifalar belgilangan edi.

Mazkur Farmon turizm boshqaruvining mazmunini kengaytirdi. Endilikda davlat siyosati faqat turistik korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirish bilan chegaralanmay, xalqaro turistik oqimlarni jalb qilish, investitsiyalarni rag'batlantirish, mehmonxona va servis infratuzilmasini rivojlantirish, tarixiy-madaniy merosdan turistik maqsadlarda foydalanish hamda soha uchun kadrlar tayyorlash kabi yo'nalishlarni ham qamrab oldi. Farmonda turizm bo'yicha muvofiqlashtirilgan investitsiya va ilmiy-texnik siyosat yuritish hamda kadrlar tayyorlash vazifalari alohida ko'rsatildi.

Bu hujjat bilan hukumat huzuridagi turizm bo'yicha idoralararo muvofiqlashtirish mexanizmlarining mustahkamlanishi ham kuzatildi. Keyingi hujjatlarda 1995-yilgi Farmon asosida Turizm bo'yicha idoralararo kengash tuzilganligi qayd etilgan. Shunday qilib, 1995-yildan boshlab turizmni davlat boshqaruvining tashqi iqtisodiy va xalqaro siyosat bilan integratsiyalashuvi kuchaydi.

1990-yillarning ikkinchi yarmida iqtisodiyotda bozor munosabatlarining chuqurlashishi turizm sohasidagi boshqaruv mexanizmlariga ham ta'sir ko'rsatdi. Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 8-avgustdagi 346-son "Sayyohlik tashkilotlari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish to'g'risida"gi qarori turizm xizmatlari bozorida kichik va o'rta biznesning ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan edi. Qarorda Xususiy sayyohlik tashkilotlari uyushmasini tashkil etish qo'llab-quvvatlandi va "O'zbekturizm"ga ushbu uyushmaga turistik faoliyatni tashkil qilish, marketing, kadrlar tayyorlash va qonunchilikka rioya qilish masalalarida uslubiy hamda huquqiy yordam ko'rsatish vazifasi yuklandi.

Mazkur qaror "O'zbekturizm"ning vazifalarini ham qayta ko'rib chiqdi. Turistik faoliyat bilan shug'ullanuvchi subyektlarning qonunchilik talablariga rioya etishi ustidan nazorat qilish hamda litsenziyalash jarayonidagi vazifalar kompaniyaning boshqaruv vakolatlarining muhim qismiga aylandi.

Shu ma'noda, 1998-yildagi islohotni turizm boshqaruvining to'liq davlat xo'jalik tizimidan davlat tomonidan tartibga solinadigan ko'p subyekтли turizm bozoriga o'tish bosqichi sifatida baholash mumkin. Davlatning roli bevosita turistik xizmatlarni tashkil etuvchi asosiy xo'jalik subyekti bo'lishdan astasekin siyosat belgilovchi, litsenziyalovchi, muvofiqlashtiruvchi va nazorat qiluvchi institut sifatida o'zgarib bordi.

1999-yil turizmni davlat tomonidan boshqarish tizimi tarixida alohida bosqich bo'ldi. 15-aprelda Prezidentning PF-2286-son Farmoni bilan 2005-yilgacha O'zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat dasturi ma'qullandi. Hujjat xalqaro turizm bozoriga integratsiyalashuv, O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosini xalqaro miqyosda targ'ib qilish va turistik xizmatlar sifatini jahon andozalariga yaqinlashtirishni ko'zda tutdi. Dastur ijrosini muvofiqlashtiruvchi kengash tuzilishi turizmni rivojlantirish vazifalarini dasturiy boshqarish tamoyiliga o'tishni ko'rsatadi.

Mazkur Farmon bilan turistik tashkilotlarga texnologik va mehmonxona jihozlari hamda turistik transport vositalarini olib kirishda ayrim bojxona imtiyozlari berildi. Shuningdek, O'zbekistonning AQSh, Yaponiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya va Italiyadagi elchixonalarida madaniyat va turizm masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimlarini joriy etish belgilandi. Bu turizm boshqaruvining diplomatik vakolatxonalar faoliyati bilan ham bog'lanayotganini ko'rsatadi.

1999-yil 30-iyundagi PF-2332-son Farmon turizm uchun malakali kadrlar tayyorlashni davlat siyosatining maxsus yo'nalishiga aylantirdi. 1999/2000-o'quv yilidan boshlab turizm bo'yicha oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida markazlashtirildi.

Institutsional rivojlanishning huquqiy yakunlaridan biri 1999-yil 20-avgustdagi 830-I-son "Turizm to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi bo'ldi. Qonunda turizm sohasidagi davlat siyosatining yo'nalishlari, Vazirlar

Mahkamasining vakolatlari, vakolatli davlat organining vazifalari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining kompetensiyasi belgilandi. Jumladan, Vazirlar Mahkamasiga davlat turizm dasturlarini tasdiqlash va turistik faoliyatni litsenziyalash tartibini belgilash, vakolatli organga esa davlat dasturlarini amalga oshirish, turistik xizmatlar infratuzilmasini shakllantirish va O'zbekiston manfaatlarini xalqaro turistik tashkilotlarda ifodalash vazifalari yuklatildi. Mahalliy hokimiyat organlariga hududiy turizm dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish huquqi berildi. Shu tariqa 1999-yilga kelib turizm davlat boshqaruvining subyekti, vakolatlari va asosiy mexanizmlari qonun darajasida mustahkamlandi.

Muhokama. O'rganilgan hujjatlar mustaqillikning dastlabki yillarida turizmni davlat tomonidan boshqarish tizimining bir vaqtning o'zida bir necha yo'nalishda shakllanganini ko'rsatadi.

Birinchidan, institutsional markazlashuv amalga oshirildi. 1992-yilda ilgari turli ittifoq va respublika tashkilotlari tarkibida faoliyat yuritgan turistik tuzilmalar "O'zbekturizm" atrofida birlashtirilib, yagona davlat turizm siyosatini muvofiqlashtiruvchi organ vujudga keldi.

Ikkinchidan, hududiy boshqaruv mexanizmi shakllantirildi. 1992-yilgi hukumat qarorida viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog'istonda tegishli hududiy bo'limlarni tashkil qilish ko'zda tutilgan bo'lsa, 1999-yilgi "Turizm to'g'risida"gi Qonunda mahalliy hokimiyat organlarining hududiy turizm dasturlarini ishlab chiqish vakolati mustahkamlandi.

Uchinchidan, xalqaro turizm davlat siyosatining strategik yo'nalishiga aylandi. 1995-yildagi PF-1162-son Farmon bu jarayonni Buyuk Ipak yo'li, tarixiy shaharlar, soddalashtirilgan tartib-taomillar, investitsiyalar va xalqaro standartlar bilan bog'ladi.

To'rtinchidan, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlar o'zgardi. 1998-yilgi islohot bilan xususiy turistik firmalarni birlashtiruvchi uyushma qo'llab-quvvatlandi. Bu esa turizm boshqaruvida davlatning mutlaq

xo'jalik funksiyalaridan muvofiqlashtirish va tartibga solish modeliga tomon siljish jarayonini ifodalaydi.

Beshinchidan, 1999-yilga kelib dasturiy, kadrlar va huquqiy boshqaruv mexanizmlari o'zaro bog'landi. Davlat dasturining qabul qilinishi, maxsus kadrlar tayyorlash tizimining shakllantirilishi va "Turizm to'g'risida"gi Qonun davlat turizm siyosatini nisbatan yaxlit boshqaruv tizimiga aylantirdi.

Mazkur jarayonlardan kelib chiqib, mustaqillikning dastlabki yillaridagi turizm davlat boshqaruvini shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin: 1991–1992-yillar — milliy boshqaruv institutini shakllantirish bosqichi; 1993–1997-yillar — institutsional mustahkamlash va xalqaro turizmga yo'nalish bosqichi; 1998–1999-yillar — bozor mexanizmlari, dasturiy boshqaruv va maxsus qonunchilikni shakllantirish bosqichi. Bu davrlashtirish mazkur maqolada o'rganilgan normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuniy rivojlanishiga asoslangan mualliflik umumlashtirishidir.

Xulosa: O'zbekiston mustaqillikka erishgach, turizmni boshqarish sohasida sobiq ittifoqdan qolgan tashkiliy tizimni saqlab qolish emas, balki uni milliy davlat manfaatlariga mos ravishda qayta tashkil qilish yo'li tanlandi. Buning amaliy ifodasi 1992-yilda "O'zbekturizm" milliy kompaniyasining tashkil etilishi bo'ldi. "O'zbekturizm" dastlab turizm sohasidagi yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishni muvofiqlashtiruvchi bosh institut sifatida shakllandi. Uning hududiy tuzilmalarini tashkil etish markaziy boshqaruvni respublika hududlariga yoyish imkonini berdi. Shu bois 1990-yillarni O'zbekistonda turizm sohasida milliy davlat boshqaruvi modelining shakllanish davri sifatida baholash mumkin. Ushbu davrda yaratilgan institutsional va huquqiy mexanizmlar keyingi yillardagi turizm siyosatini takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 27-iyuldagi PF-447-son «"O'zbekturizm" milliy kompaniyasini tashkil qilish to'g'risida»gi

Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. – 1992. – № 9. – 375-modda.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 20-oktabrdagi 484-son «“O'zbekturizm” milliy kompaniyasi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida»gi qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995-yil 2-iyundagi PF-1162-son «Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklashda O'zbekiston Respublikasining ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1995. – № 6. – 140-modda.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 8-avgustdagi 346-son «Sayyohlik tashkilotlari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish to'g'risida»gi qarori.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999-yil 15-apreldagi PF-2286-son «2005-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat dasturi to'g'risida»gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1999. – № 4. – 96-modda.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999-yil 30-iyundagi PF-2332-son «O'zbekistonda turizm sohasi uchun malakali kadrlar tayyorlash to'g'risida»gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1999. – № 6. – 156-modda.

7. O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 20-avgustdagi 830-I-son «Turizm to'g'risida»gi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1999. – № 9. – 227-modda.

8. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1999-yil 20-avgustdagi 831-I-son «“Turizm to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga kiritish haqida»gi qarori. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 1999. – № 9. – 228-modda.